

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

УЗБЕКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ

ФИЛОЛОГИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Сборник научных трудов

Выпуск 3

«MERIYUS»
ТАШКЕНТ
2012

Энди, эътиборимизни куйидаги мисолларга қаратсак.

1) - *Care for a sandwich?* - *Thane was asking* [Oke J. "Roses to mama"].

2) - *Care for a sandwich?* - *Thane was asking* [Oke J. "Roses to mama"].

Биринчи мисолда пасановчи оханг ифодаланган. Бунда, ҳурмат, мулоимлик намоён бўлган. Иккинчи мисолда эса, овоз кўтарилади. Натижада, буйруқ, кўполлик оханги юзага келади.

Аудиоматнни тинглаётганда тингловчи матнни қайси диалектда ўқилганини ажрата олиши мақсадга мувофиқдир. Инглиз тилида иккита асосий диалект мавжуд бўлиб, биринчиси British English, иккинчиси эса American Englishдир. Инглиз забонийларнинг 70 фоизи АКШда яшаса ҳам, жанубий британ талаффузини жамиятда қабул қилинган (RP) талаффуз ҳисобланиб, инглиз тилини ўрганаётгандаги ўқув қўлланмалар ва нутқ маданияти асосан жанубий британ талаффузи орқали ўргатилади. Яна шуни ҳам таъкидлаш керакки, аудиоматнларни ўқув сифатида танлаётганда, матн аутентик, яъни кетма-кетлик даражасига эътиборимизни қаратишимиз мақсадга мувофиқдир. Демак, чет тили ўрганувчиси матнларни тинглаш натижасида нутқни тинглаб қабул қилиш нутқ қўникмасини ўстиради. Келгусида ўрганувчи маълумотнинг асл маъносинигина эмас, балки муомаланинг нозик хусусиятларини, мулоқотчиларнинг ўзаро ҳурмат муносабатини ҳам фарқлаб, ҳар қандай шароитда қўлай олишга қобилияти етарли бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, аудиоамалиёт таълимнинг асосий вазифаларидан бири ўрганувчиларда матнни тинглаб тушуниш билан бирга, суперсегмент элементларни сингдириш керак. Юқорида айтилганларни таҳсил жараёнида қўллаш фойда беради, коммуникатив компетенцияни юқори самарасига эришиш учун аудиоматнларга тегишли бўлган талаблар билан бирга фоноуслужият ҳақидаги тушунчага эга бўлиши даркор.

Адабиётлар:

1. Демьяненко М.Я. Основы общей методики обучения иностранным языкам. - Киев, 1976.
2. Пальмер Г. Устный метод обучения иностранным языкам. М., 1961.
3. Рогова Г. В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе. - М., 1988.
4. Dainty P. Newspaper articles to get teenagers talking. - London, 2006.
5. Leech G.N., Svartvik J.A. A Communicative Grammar of English. - М., 1983.
6. Oke J. Roses to mama. - U.S.A., Minnesota, 1991.
7. www.english.org/learning/slang

КОММУНИКАТИВ ЙўНАЛИШДАГИ МАШҚЛАР

Юсунова Т.–

пед. фан. номзоди, доцент.

Ўзбекистон давлат

жаҳон тиллари университети, Тошкент

Мақтабда синтаксисни ўрганиш, бир томондан, нутқ ўстириш учун хизмат қилса, иккинчи томондан, коммуникатив мақсадлар – мулоқот маданияти, муомала одобини шакллантириш учун қўмаклашади. Шу боисдан биз илк бор она тили ўқитишдаги коммуникатив ёндашувни мулоқот маданияти, муомала одобини эгаллаш билан боғлаш керак деган гояни илгари сурдик. Бунга шунинг учун ҳам устувор аҳамият берилдики, 8-синф ёшидаги ўқувчилар катта ёшдаги кишилар орасида ўзларига муносиб мавқеда бўлишга ҳаракат қиладилар. Гапнинг бош бўлақларини ўрганиш бевосита айни шу мақсадни амалга ошириш имконини беради. Бунинг боиси шундаки, икки бош бўлақни ва бир

бош бўлакли гаплар тузиб сўзлашишнинг бевосита мулоқот маданиятини эгаллашга дахлдор томони бор. Бу жиҳат айни эганинг ишлатилиши билан боғлиқдир.

Кузатишлардан, ҳаёт тажрибасидан шу нарса маълумки, сўзлаётган одам ёшроқ бўлса, лавозим жиҳатдан қўйроқ бўлса-да, ўз нутқда мен сўзини кўпроқ ишлатиб юборса, унга "Намунча "мен"лади?" деган дакки берилди, натижада мулзамлик юзага келади. Ёки ёшроқ одам ўзидан катталарга буйруқ гап шаклида фикр баён қилишдан ўзини тияди. Шунинг учун у "Менга иш буюрясанми?" каби танбех эшитмаслик ниятида шахси номаълум ёки шахсиз гап тузиш йўлини танлайди. "Жўмракни алмаштириш керак", "Бир оз кутиш керак" каби гаплар тузади.

Шу тариха сўзловчи нутқий мулоқот жараёнида она тилида гапларни грамматик жиҳатдан тўғри тузишдан ташқари ўзидан катта ёки кичик суҳбатдошларга муомала одоби доирасида муносабат ифодалайди. Ўқувчи катта ҳаётга кириб борар экан, мулоқот маданиятини даккилар, танбехлар эшитиш йўли билан эмас, балки дарсларда ўрганиш орқали эгаллаганлари маъқул.

Она тили дарсларида гапнинг бош бўлақларини мулоқот маданияти, муомала одобини сингдириш мақсади билан ўрганиш ишлари қуйидаги изчиликда амалга оширилади: 1) гапда эганинг қўлланиши ва тушириб қолдирилиши керак бўлган ҳолатлар билан ўқувчиларни таништириб бориш; 2) эганинг муомала одоби нуқтаи назаридан ўринли қўлланган мисолларни аниқлаш ва изоҳлаш; 3) нутқий вазиятни изоҳлаш асосида эгани ишлатиш ёки ишлатмасликка доир машқлар; 4) боғланишли нутқ ўстириш (ижодий матн яратиш) машқлари; 5) ўқилган билимларни тизимга солиш машқлари.

Гапда эганинг қўлланиши ва тушириб қолдирилиши керак бўлган ҳолатлар билан ўқувчиларни таништириб бориш ишлари икки бош бўлакли ва бир бош бўлакли гапларга доир мавзуларни ўрганиш жараёнида амалга оширилади. Ўқитувчи қуйидаги ҳолатларга доир қиёсий мисоллар тайёрлайди:

- суҳбатдоши кўз олдида турганда, иш-ҳаракатнинг ижроҳиси у эканлиги таъкидланмаганда, иш-ҳаракат хусусида умумий фикр баён этилаётган чоғда эганинг ишлатилмаслиги;

- иш-ҳаракатни бажаришга ундаш муомала одоби нуқтаи назаридан ноқониз саналганда;

- эгани ишлатиш одобсизлигига (масалан, манманликка) яқин турганда.

Дастлабки мустаҳамлаш ишлари¹ эга муомала одоби нуқтаи назаридан ўринли қўлланган мисолларни аниқлаш ва изоҳлаш билан бошланади.

Гапда эганинг қўлланиши ва тушириб қолдирилиши керак бўлган ҳолатлар билан ўқувчиларни таништириб бориш мақсадида бадиий асарлардан мисоллар танланади ва ўқиб изоҳлаш учун тақдим этилади.

Машқ. Ўқинг. Ҳар бир диалогик парчадан ажратилган гапнинг қандай гап эканлигини ва нима учун айни шундай гап тузилганлигини муомала одоби нуқтаи назаридан тушунтириб беринг.

1. Ҳеч ёлгон гапирган эмасдим, нима қилай:

- Материал олиб келимоқчийдим, - дедим теракларнинг учига қараб.

- Материалинг нимаси? – ойим газетага хабар ёзмокчи деб ўйларди, - кундузи олсанг бўлмайдим...

- **Текширмай ёзиб бўладими, ойи,** каттис нарса бўлса, - дедим гапни оғзидан олиб мулоиймлик билан. Аммо фикри ёдим Умидада, у билан бўладиган "учрашув" да эди (Х.Икромов).

2. Сиз Торнадони танийсиз. Унинг қўлидан келмайдиган иш йўқ. Бир марта консерва банкасидек пачакланиб кетган машинани яп-янги қилиб тузатган. У билан эрталабгача машинангизни тузатиб берамиз. Қўриб, пачак бўлган ерини сезмай қоласиз...

- **Торнадони қўндириш қийин.** Кейин, унинг доим иши бошидан ошиб ётади, - тўнғилади Фернандо (А. Қосимов, Ф. Мусажонов).

3. - Демак, яна бир марта катнаймиз. Соатга кара-чи, неча бўлди?

- Бешдан йигитга минут ўтибди, - бурро жавоб берди Алварадо.

- **Шошилдишга тўғри келади.** Озроқ газ бераман. (А. Қосимов, Ф. Мусажонов).

Парчалар синтактик таҳлил қилинади. Икки бош бўлакли ва бир бош бўлакли гаплар аниқланади. "Текширмай ёзиб бўладими" гапи бир бош бўлакли гап эканлиги, иш-ҳаракатнинг

¹ Икки бош бўлакли ва бир бош бўлакли гапларни ўрганиш Х.Насратов, Н.Махмудов ва бошқа ҳаммуаллифлар томонидан 8-синф учун яратилган "Она тили" дарслигининг 35-48-бетларидаги мавзуларни ўқиш жараёнида ташкил этилади.

бажарувчиси газетга хабар ёзиб юрадиган касб эгаларининг ҳаммасига тегишли жаъдитига ишора қилиб фикр айтилаётганлиги ақс этган. Сўзловчи манманликка бориб, “Текширмай ёза олмайман” дейиши мумкин эди, у холда журналистларга хос хислат ифода қилинмай қоларди, натижада муомала одобига путур етар эди.

Кейинги икки парчанинг ҳам тахлили шу тариқа, лекин ўқувчиларнинг фойдалигида амалга оширилади. Бундай тахлилларнинг аҳамияти яна шундаки, ёш китобхонлар асар қаҳрамонларининг нутқига синчковлик билан эътибор беришга одатлана бошлайдилар.

Нутқий вазиятни изоҳлаш асосида эгани ишлатиш ёки ишлатмасликка доир машқлар ўқувчилар нутқини ўстиришда муҳим роль ўйнайди. Бунда нутқий вазиятлар серияси ақс этган машқлардан фойдаланилади:

Машқ. Нутқий вазият асосида парчага гап киритинг.
 Қумри опа унинг юзида пайдо бўлган ўйчанликни кўриб кулги аралаш:
 - ..., Насибохон, ..., - деди.

Баъзан тестлардан ҳам фойдаланиш яхши самара беради. Бунда нукталар ўрнига киритилиши лозим бўлган гап бир неча вариантда тавсия қилинади. Масалан:

Тест. Берилган парчада нукталар ўрнига киритилиши зарур маъқул бўлган жавоб вариантини белгиланг. Танлаган вариантнингиз тўғрилигини исботлаш ҳақида ўйлаб кўринг.

Темиржон унинг бу уйда хизмат қилишидан беҳабар эди. Шунинг учун соддалик қилиб сўради:
 - ... (К. Абдуллахонов)

а) Сиз ҳам шу ердасиз? б) Шу ердасиз?

Баъзан парчада нутқий вазиятни овозни ўзгартирган ҳолда турлича оҳангда ўқиш юзасидан ўқувчиларга топшириқ вариантлари бериш ҳам фойдалидир. [Львова, 1991, с. 74.]. Масалан:

Топшириқ. Диалогнинг муаллиф гапи қисмини қуйида тавсия этилган касб эгалари ролига кириб ўқинг. Ажратилган гапни икки бош бўлакли ёки бир бош бўлакли гап тарзида шакллантиринг.

Мамажоннинг гижини келди. “Мени олиб келгунча, шунча ақл билан шунинг ўзини сайлаб қўйишса бўларкан раисликка. Топган гапини қара: “Жиловни қаттиқ ушла! Бошида ёнғоқ чақиб тур!” Мамажон хонтахта устида турган сочикни чангаллаб олиб, лабларини қаттиқ артди:

- ... (С.Нуров)
 а) – Нега мен одамларнинг “бошида ёнғоқ чақиб” туришим керак экан?
 б) – Нега одамларнинг “бошида ёнғоқ чақиб” туришим керак экан?
 - маданиятли, хушмуомала одамнинг овози билан;
 - кўрс одамнинг жаҳл аралаш овози билан;
 - манмансираган одамнинг овози билан.

Богланишли нутқ ўстириш (ижодий матн яратиш) машқлари ўқувчиларнинг муомала одоби доирасида бир бош бўлакли гап турларидан ўриқли фойдаланиш малакасини мустаҳкамлаш учун хизмат қилади. Бунда тарзибда диалог бўлган кичик матн тузиш ва грамматик топшириққа биноан вазифани бажариш талаб этилади. Бу иш дастлаб грамматик топшириқли кичик баён тарзида, сўнг грамматик топшириқли кичик ишро шаклида ташкил этилади.

Ўтилган билимларни тизимга солиш босқичида қуйидаги каби жадвалга дарсга олиб кирилади:

МУОМАЛА ОДОБИГА КўРА БИР БОШ БўЛАКЛИ ГАПЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

Ифодаланадиган мазмун (амал қилинадиган услубий қонда)	Бир бош бўлакли гап тури	Мисаллар
Қулоққа ёмон эгитил-маслиги учун бир сўзни яқин масофада такрор-ламаслик, суҳбатдошнинг гашига тегмаслик	Шахси маълум гап	-Хали эшитганинг йўқми? Эломонов ваъдаларининг пучлигини билди. Охириги марра шу деб ўйлайди.
Иш-ҳаракатнинг бажа-рувчисини ҳар эҳтиётдан айтмаслик	Шахси номаълум гап	-Ис босиб боғлаш керак...
Иш-ҳаракатнинг бажа-рувчиси умум ёки ижро-чиларнинг ҳаммаси экан-	Шахси умумлашган гап, шахси номаълум гап	Арпа эксанг, арпа ўрасан. Йўлда бироз тўхташга тўғри

лигига ишора қилиб одоб сақлаш, вазиятни юмшатиш.		келди.
Иш-харакатнинг бажа-рувчиси йўқлигига ишора қилиш	Шахси номгаълум гап, шахсиз гап	Ойни этак билан ёпиб бўлмайд.
Иш-харакатнинг бажа-рувчисини одоб доира-сидан чиқмаслик, ботинолмаганлик учун айтмаслик.	Шахси номгаълум гап.	-Ука, менга маслаҳат бер. - Нима дердим, уста топиш керак.

Юқорида икки бош бўлакли ва бир бош бўлакли гапларни мулоқот маданияти, муомала одоби билан боғлаб ўрганишга доир баён этилган тавсиялар билим, кўнивама ва малакаларнинг шаклланиш жараёнини нутқ ўстириш жараёнига қўшиб ташкил этиш имконини беради.

Хулоса ўрнида шунга таъкидлаш жоизки, мактабда содда гап синтаксисининг гапнинг бош бўлаклари билан боғлиқ мавзулари бевосита муомала одоби орқали чуқурроқ англади. ўқувчилар мулоқот маданиятини ҳаётдаги дақиқлар туфайли эмас, балки ўқиб-ўрганиш йўли билан пухта, атрофлича, энг муҳими, нутқ ўстириш талаб этган даражада ўзлаштирадilar.

Адабиётлар:

1. Львова С.И. Язык в речевом общении: факультативный курс (VIII-IX классы). Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991.